

УДК 94(477):323.13“1832/1890”]Є.Милорадович(093)

РОЛЬ ЄЛИЗАВЕТИ МИЛОРАДОВИЧ (1832–1890) В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ

Ірина ПЕТРЕНКО

Вищий навчальний заклад УКООПСЛКІ
“Полтавський університет економіки і торгівлі”,
кафедра педагогіки, культурології та історії

На основі архівних документів, епістолярної спадщини і наукових праць подано життєвий шлях і суспільно-політичну діяльність відомої української шляхтянки, меценатки, громадської діячки, однієї з когорти фундаторів Товариства імені Шевченка у Львові, тітки останнього гетьмана України Павла Петровича Скоропадського Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович (1832–1890). Запропоновано систематизований виклад розпоросених згадок про Є. Милорадович, проаналізовано її політичні погляди й активну громадську позицію, показано її повсякденне життя, найближче оточення, родину.

Ключові слова: Єлизавета Іванівна Милорадович, суспільно-політичний і національний рух, Полтавська громада, Товариство імені Шевченка у Львові, громадська діяльність.

Невіддільною частиною історії українського народу є політично і соціально активна жінка. Проте, як це не парадоксально, у цьому аспекті вона нам майже невідома. Нові реалії сучасного життя змушують по-новому поглянути на роль жінки в історії. Сьогоднішнє прагнення створити демократичне українське суспільство, яке б усвідомлювало себе цілісною нацією, вимагає повернення жінки в історію нашого народу.

Полтавщина породила тисячі ініціативних, талановитих, вольових жінок, які збагатили її історію і культуру. Різні за походженням, долею, життєвими обставинами, вони були справжніми берегинями, віддавали сили і творчу енергію на розбудову власної землі. Ще в добу Гетьманщини полтавські жінки – шляхтянки, козачки, міщанки, селянки – відзначалися неабиякою активністю, безпосередньою участю в бурхливих подіях суспільного життя. Серед них було чимало освічених, щиросердних пані. Після того, як Полтава здобула губернський статус, місцеве жіноцтво стало ще впливовішою суспільною силою. Це виразно підтверджує життєвий шлях нашої землячки, представниці відомого роду Скоропадських.

Колоритною постаттю на громадсько-культурному тлі 60–80-х років XIX ст. була “провісниця волі”¹ Єлизавета Милорадович зі славетного роду Скоропадських, репрезентантка української аристократичної еліти. Вона зробила для Полтави і загалом України так багато добра, що заслуговує на вдячну пам’ять земляків. Їм’я Єлизавети Милорадович має бути гідно пошановане нащадками. Її життя позначене перевагою найвищих громадських ідеалів, спрямованих на розбудову національної самобутності. Єлизавета Милорадович була свідомою українкою. Тому відомий полтавський літературознавець, краєзнавець, письменник і журналіст Петро Ротач порівнював її з Лесею Українкою і вважав, що в серці в неї горів прометеївський вогонь².

Здавалося б, ім'я цієї жінки має згадуватись у кожному підручникові з української історії та літератури, де мовиться не тільки про Товариство імени Тараса Шевченка, а й про недільні школи та жіночу гімназію у Полтаві, видання української абетки і ще безліч добродійних справ. Та в Україні загалом і в її рідному місті Полтаві зокрема, про Єлизавету Милорадович знають дуже мало, хоч у благодійних діяннях вона може служити бездоганним взірцем патріотизму, служіння Батьківщині і бажання пожертвувати на її розвиток великі кошти. На жаль, донині немає ґрунтового видання, де б узагальнювалися матеріали про славетну землячку, побіжні, проте цінні згадки про неї розпорошені по різних часописах, книгах. Дослідити і проаналізувати життя і діяльність відомої полтавки і покликана ця студія. Безперечно, Єлизавета Скоропадська-Милорадович заслуговує на вдячну пам'ять усіх поколінь українців, які живуть і будуть жити.

Окремі аспекти діяльності Єлизавети Милорадович розглядали сучасні вітчизняні дослідники. Сукупність уже наявних розвідок дозволила визначити стан і особливості розробки проблеми, з'ясувати основні тенденції її розвитку.

Завідувачка відділу Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського Світлана Половнікова присвятила осмисленню постаті Є. Милорадович свої ґрунтовні студії³. Авторка у стислій формі висвітлила основні етапи життєвого шляху графині, проаналізувала її оточення і погляди, визначила активну участь у суспільно-політичному житті Полтави.

У статті Вікторії Філіппович розглянуто життєвий шлях та культурно-просвітницьку діяльність патріотки Є. Милорадович, охарактеризована її участь у справах полтавської громади і досліджено внесок у розвиток освіти та шкільництва на Полтавщині⁴.

Полтавський історик Тетяна Демиденко присвятила розвідку висвітленню ролі Є. Милорадович у контексті просвітницької діяльності полтавської громади⁵. Дослідниця з'ясувала походження видатної краянки, особливості формування її світогляду, родинне оточення, основну увагу зосередивши на аналізі суспільно-культурницьких досягнень.

Історик Наталія Семергей присвятила свою працю освітній діяльності полтавських "громадівців". Історик проаналізувала постать Є. Милорадович у контексті функціонування полтавської громади, визначила її роль у відкритті недільних шкіл, виданні книг, заснуванні бібліотеки для народу і проведенні народних читань, а також охарактеризувала добродійну діяльність⁶.

Отже, вітчизняних учених цікавили різні аспекти діяльності Є. Милорадович. Очевидно, настав час здійснити систематизоване дослідження місця і ролі Єлизавети Милорадович у національному культурному і соціально-політичному житті другої половини XIX ст., зокрема в діяльності полтавської громади.

Мета цієї студії – висвітлити роль Єлизавети Милорадович в українському суспільно-політичному русі, зокрема з'ясувати її гідну національну позицію.

Єлизавета Іванівна Скоропадська (в заміжжі – Милорадович) народилася 31 грудня 1831 р.⁷ (1 січня 1832 р.) у відомому палаці Качанівка Борзнянського

повіту Чернігівської губернії⁸ (тепер Ічнянський район Чернігівської області). Є відомості, що побачила світ у маєтку Тростянець Прилуцького повіту Полтавської губернії⁹ (палац до наших днів не зберігся), відомий нині своїм унікальним дендропарком. Це колишній родовий маєток Скоропадських. Саме в ньому Єлизавета провела дитинство і юність.

Походила Єлизавета з двох старовинних українських родів – Скоропадських і Тарновських. Її батько – Іван Михайлович Скоропадський (30 січня 1805 – 8 лютого 1887) – належав до лінії генерального бунчужного Василя Скоропадського, рідного брата гетьмана Івана Скоропадського (1708–1722 рр.).

Упродовж кількох століть рід Скоропадських відіграв провідні ролі в українському політичному та культурному житті. Кращі його представники були патріотами своєї батьківщини, опікувалися школами і гімназіями, забезпечували матеріально роботу українських видавництв, православних церков. Такими ж чеснотами вирізнявся і козацько-старшинський рід Тарновських. Зокрема, український історик В. Борисенко зазначив: “Розгалужена родина Тарновських протягом ХІХ ст. стала символом самовідданого служіння інтересам українського народу; їй належить одне з чільних місць у популяризації та збереженні безцінних зразків національної культури України, становленні покоління духовної еліти нації”¹⁰. Нащадком цих двох родів і була Єлизавета Скоропадська.

У 1849 р.¹¹, в сімнадцятирічному віці (за іншими відомостями, 1856 р.¹² – у 24-річному) Єлизавета Скоропадська одружилася з багатим і освіченим полтавцем – графом Левом Милорадовичем.

З переїздом сім’ї до Полтави почалася для Єлизавети Іванович активна участь у громадсько-культурному житті. Будинок Милорадовичів став “справжнім українським салоном”¹³, осередком культурницької діяльності полтавської громади. Дім Лева Григоровича та Єлизавети Іванівни був при вулиці Остроградського, 3 (нині на цьому місці розташована гімназія № 6). Доброта і привітність цього подружжя зробила його серед тодішнього полтавського громадянства дуже популярним. Їх полтавський маєток в освічених колах вважався осередком культури, мистецтва.

Подружжя володіло в Полтаві й Катеринославі 50 тис. десятин землі. Улітку Єлизавета Іванівна мешкала у своєму маєтку в Санжарах, а взимку – у Полтаві. Григорій Львович і Єлизавета Іванівна мали дачу (маєток) у с. Гожули під Полтавою, де був розкішний парк, дендрарій і ботанічний сад.

У сім’ї народилася донька Олександра. На жаль, вона померла в 1852 р. маленькою і була похована на цвинтарі полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.

У сімейному житті назрівала криза. Хвороба і смерть дочки стали великою трагедією для Єлизавети. Вона усамітнілася в Тростянці, де жила тривалий час. У щоденнику жінки зберігся запис, що смерть Олександри розбила всі її надії і підірвала кохання до чоловіка. Синові Григорію, який народився 30 квітня 1855 р., Єлизавета Іванівна віддала всю свою безмежну любов й ніжність.

Крім того, про графиню тоді говорили як про жінку “емансипе” – без забобонів. І спосіб життя вела відповідний: одягалася за останньою французькою модою, красуючись на балах у паризькому вбранні, палила, регулярно їздила за кордон – могла собі це дозволити. Була освіченою, вільно говорила французькою, з гарним “паризьким діалектом”¹⁴, і німецькою мовами. Є. Милорадович самостійно ретельно вивчала англійську мову, маючи на меті зробити переклад “Історії Русів”, щоб її чужоземні друзі могли осягнути ментальність українського народу.

Вона часто хворіла, тому неодноразово виїздила лікуватись до Києва, Одеси і закордон – у Відень, Галль, Баден, звідки в листах писала: “Милая, родная Украина, чего бы не дала, чтобы скорее возвратиться и взглянуть на родной Киев”¹⁵.

Духовним наставником Єлизавети Милорадович був Михайло Павлович Позен (1798–1871) – державний діяч, таємний радник, статс-секретар, один із теоретиків селянської реформи 1861 р., автор програмових праць з цього питання, а, можливо, й закоханий у неї чоловік. У 1856 і 1857 рр. він представляв цареві проекти поступового скасування кріпосного права зі збереженням власності поміщиків на селянські надільні землі, що надавалися селянам у користування за певні повинності та без права викупу.

Імовірно, що саме під впливом М. Позена так гаряче підтримувала Є. Милорадович ідею звільнення селян. Як тільки-но було скасоване кріпацтво, вона подарувала кожному своєму колишньому кріпакові по одній десятині землі, окрім того, що припадало згідно з реформою за викуп. Антикріпосницькі погляди Єлизавети Іванівни раз у раз поглиблювалися, підкріплені забороненою літературою.

Громадсько-культурна і просвітницька діяльність Івана Михайловича Скоропадського і Лева Григоровича Милорадовича – батька й чоловіка Єлизавети – сприяли органічному її долученню до традицій доброчинства та активної участі в українському громадсько-політичному русі 60–70-х років XIX ст. Впливала на це і суспільна атмосфера в Наддніпрянській Україні.

Достеменно не відомо чи зустрічалася особисто Є. Милорадович із Т. Шевченком. Історик Д. Дорошенко в листі до В. Липинського писав: “Можливо, що Ш-ко бував у неї в маєтку (але очевидно, по повероті з заслання, бо в 40-х роках Єл. Ів. була ще зовсім молода)”¹⁶. Однак відомо, що Єлизавета Іванівна захоплювалася постаттю Т. Шевченка та його творчістю. Не випадково саме вона наполягла на тому, щоб засноване на її кошти товариство у Львові назвали саме на честь поета. Безумовно, поезія Т. Шевченка, його погляди і життєвий шлях справили на графиню великий вплив і сприяли формуванню її світогляду, переконань і життєвої позиції.

У будинку Милорадовичів гостював Іван Якович Дорошенко, батько відомого українського історика Дмитра Дорошенка, і від Єлизавети Іванівни отримав подарунок – празьке видання “Кобзаря” Т. Шевченка. Він розповідав синові про графиню. Пізніше Д. Дорошенко назвав Є. Милорадович “великою патріоткою, і меценаткою національної справи, яка жертвувала на національні цілі [...]”¹⁷.

Графиня Є. Милорадович отримувала з Петербурга та з-за кордону і поширювала заборонену революційну літературу. Український історик, етнограф і фольклорист Микола Маркевич (1804–1860), до речі, родич Єлизавети Іванівни, у своєму щоденнику записав: “Лізі Милорадович прислані через пошту 10 томів заборонених книг із Петербурга. Пака була запечатана казенними печатками. Та й провезла сама вона через кордон 150 таких же книг, у тому числі всього Герцена”¹⁸.

Полтавське шляхетське оточення з плітками, мертвою тишею, загальною апатією і непорушністю, не радувало Є. Милорадович. Вона не знаходила з ним спільної мови, адже відрізнялася активністю, демократичністю, незалежністю і прогресивними поглядами. Жінка частіше перебувала вдома, ніж відвідувала салони і різноманітні світські заходи. Вона, навіть, іноді вдавалася до певних хитрощів, аби позбавити себе сумного і неприємного товариства, говорячи, що хвора. Однак, “когда мне приходится выйти в гостиную и поддерживать разговоры с отсталым чиновничеством, – писала Єлизавета Іванівна, – когда я посмотрю в окно и вместо Альпов и открытого моря вижу передо мною грязную площадь с грязным почтовым домом в конце, но мне делается невыносимо грустно, безнадежно. [...] Но провинция зла как старая дева, груба и деспотна, как отсталый помещик и грязна как жид. [...] Злословие и клевета не новость для меня”¹⁹.

Розраду жінка знаходила в читанні книг і поширенні грамотності і виховання серед народу. Єлизавета Іванівна активно займалася самоосвітою, захоплювалася політичною економією, вивчала мови, зокрема англійську, мала, навіть, намір написати історію України і для цього студіювала “Историю Русов или Малой России” Георгія Кониського. У цій історії помітне місце посів би гетьман Павло Полуботок, яким графиня дуже захоплювалася. Вона планувала висвітлити героїзм і лицарство українського народу.

Активна громадська позиція і бажання допомогти широким масам населення сприяли тому, що Єлизавета Іванівна енергійно долучилася до суспільного життя. Із сумом вона констатувала: “В нашей Полтаве, обыкновенно не принимавший участия во всеобщем прогрессе, три воскресных школы, женская гимназия, в которой все учителя преподают даром; желающих учиться везде так много, что мест не достаёт, что служит доказательством, какая потребность была в школах. Благородное дворянство, купечество сочувствует всему на словах, но не жертвует ничем, и вряд ли женская гимназия в состоянии будет продержаться”²⁰.

Звісно, Єлизавета Іванівна не могла погодитися з більшістю – вона була надто заповзятою, неординарною і вихованою в інших традиціях, щоб мовчки споглядати суспільні зміни. І в таких умовах тихої провінційної Полтави графиня вирішила: “И в худшем найти хорошее и возможность быть полезным”²¹. Однак, для цього потрібно було мати відповідне свідоме, діяльне і надійне оточення. І Є. Милорадович його знайшла в середовищі членів полтавської громади.

Серед основних завдань, які громадівці ставили перед собою: одержати дозвіл на навчання дітей українською мовою в початковій школі. Вони пробували офіційним шляхом домогтися рівноцінності у виданні букварів українською і російською мовами. Громади займалися культурно-освітньою роботою, зокрема організували недільні школи (безплатні навчальні заклади для дорослих у Російській імперії, які працювали в неділю та святкові дні й давали початкову освіту), публічні читання, видавали популярні книжки для народу, влаштували театральні вистави, збирали й вивчали український фольклор і старожитності.

Полтавська громада виникла, найімовірніше, влітку 1861 р., коли почали проводитися щотижневі її збори²². Вона об'єднала поодиноких, розпорошених людей культурно-освітньої праці з різними суспільними настроями і поглядами навколо єдиної мети – праці на користь народу.

Полтавський гурток очолював Д. Пильчиков, який у 1846–1864 рр. викладав історію в Полтавському Петровському кадетському корпусі, відомий письменник, педагог, організатор недільних шкіл, колишній член Кирило-Методіївського братства і знайомий Т. Шевченка. Громада об'єднувала невелике, близько 60 осіб, але активне коло полтавських інтелігентів.

Ідеї громадівців захопили Є. Милорадович, виховану в українському душі. Під впливом гуртка розвинулася в неї національна свідомість, вона стала покровителькою і надхненницею кожної акції, що впроваджувалася в життя громадівцями. Передовсім, це стосувалося відродження національної школи. Під впливом людей з цього гуртка в Єлизавети Іванівни, як пише її біограф О. Кониський, “природжений національний інстинкт розвинувся до ступня свідомості”²³. Д. Пильчиков у листі до В. Білозерського (1 серпня 1861 р.) називав графиню Милорадович “единственной из наших барынь – в уровень нашего времени», високо цінуючи не лише її заможність, але й “нравственные качества”²⁴.

За матеріальної й організаторської допомоги Є. Милорадович у вересні 1861 р. і в січні 1862 р. в Полтаві діяли недільні школи: одна для дівчаток, інша – змішана (для хлопчиків і дівчаток) була відкрита на околиці міста – на Павленках у будинку волосної управи²⁵ і щоденна (вечірня) школа для хлопчиків, яку організували О. Кониський і С. Томашівський. Її графиня утримувала власним коштом. Єлизавета Іванівна сама ходила по школах і навчала дітей, а також полюбляла після занять співати зі школярами. В українському часописі “Основа” за 1862 р. про ці події написано так: “3-го вересня відкрито дівочу недільну школу. Хазяйнує у цій школі [...] в. п. Милорадовичка – щиро й працює, а учать дівчата з дівочої гімназії. У школі грошей і книжок доволі, доволі й учениць; записано 150. Через три тижні після дівочої школи заведена й хлоп'яча недільна школа при повітовім училищі [...] Тепер йде мова, щоб завести в Полтаві ще дві школи – одну на Павленках, другу – в Кобищанах”²⁶ (тобто, на околицях Полтави).

У звіті про стан Полтавського жіночого училища першого розряду за 1861 р. зазначено про відкриття жіночої недільної школи: “ [...] воспитанницы, вместе с некоторыми из классных дам и преподавателем И. А. Антиповым, предложили свой труд для занятий в женской воскресной школе при училище, которой распорядительницей, по общей просьбе учредительниц, согласилась быть жена ст. сов. Л. И. Милорадович, а помощницей ея – С. И. Кизимовская”²⁷.

Полтавські недільні школи виникли серед перших у Російській імперії. Природно, вони не мали достатнього досвіду. Викладачам доводилося самостійно розробляти програми викладання окремих предметів, удосконалювати методи навчання, забезпечувати учнів необхідною літературою, розв’язувати низку організаційних питань.

Коли у 1861 р. в Полтаві працювало вже 5 недільних, 2 суботніх і 1 щоденна школи, організатори і покровителі шкіл створили загальну шкільну раду, до якої входили також представники від кожного навчального закладу, а саме Є. Милорадович, О. Кониський, Д. Пильчиков, В. Лобода, О. Стронін, В. Щелкан, С. Томашівський та інші.

Незабаром шкільна рада подбала про те, щоб у школах використовували підручники українською мовою. Значну лепту у видання цих підручників внесла Єлизавета Милорадович. Так, у школах діти вивчали “Граматику задля українського люду” Л. Яценка, “Буквар” Т. Шевченка та “Граматику” П. Куліша.

Важливим напрямом діяльності полтавських громадівців було влаштування публічних лекцій, народних читань, відкриття бібліотек і книгарень. Такі заходи почали приваблювати в недільні школи нову аудиторію – стали приходити люди похилого віку, навіть, дуже літні, просячи “навчити чого-небудь”.

За допомогою Є. Милорадович загальна шкільна рада організувала читальню для міщан (так звану “Народну Бібліотеку”), де бібліотекарем був О. Кониський. У 1861 р. полтавська громада почала організовувати для народу “прилюдні відчити” (науково-популярні читання) (по 3 коп. за вхід), де з лекціями виступали Д. Пильчиков, О. Кониський та О. Стронін, І. Щетинська. Народні читання, як правило, проходилися від 16.00. до 18.00 години у святкові і недільні дні. Полтавські громадівці організовували спектаклі для народу. Є. Милорадович опікувалася полтавським аматорським театром.

Полтавські громадівці поширювали твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка. Вони, разом з Є. Милорадович, організували молебень по Т. Шевченкові.

Відтак 6 (18) травня 1861 р. в день початку перепоховання Т. Шевченка на спомин про перевезення тіла поета в Україну громадівці та Є. Милорадович ініціювали висадження дуба, що росте й донині. Це перший в Україні живий пам’ятник поетові.

Отже, в добу заборони українського слова полтавські просвітяни з особливою запевнятістю вирішили виступити проти царських законів, захистити рідну українську мову, відстояти її авторитет. Бездоганим взірцем такої самовідданої боротьби слугує життєва позиція Є. Милорадович. Вона була щирою українкою,

любила полтавський край і зробила чимало добрих справ. Серед організаторів освітянських закладів Єлизавета Іванівна була безкорисливим фундатором.

У відповідь на Валуєвський циркуляр 1863 р. сильна духом жінка твердо вирішила для себе, що продовжить свою діяльність з підтримки українського громадсько-культурного життя. Після повної заборони видань українською мовою Є. Милорадович пожертвувала гроші на розвиток українського руху в Галичині, зокрема на товариство “Просвіта” та журнал “Правда”. На початку 1868 р. Єлизавета Іванівна, перебуваючи на лікуванні із сином у Відні, познайомилася з організатором і першим головою віденської “Січі”, українським громадсько-політичним діячем, композитором, педагогом і журналістом Анатолем Вахнянином.

Принагідно зауважимо, що Єлизавета Іванівна ще й раніше цікавилася суспільно-політичним життям на західноукраїнських землях. Найімовірніше, вона передплачувала часопис “Мета” – друкований орган народовців (групи “Молода Русь”) виходив у Львові від вересня 1863 р. до січня 1864 р. як літературно-політичний щомісячник, від березня до листопада 1865 р. – як політичний двотижневик. Редактором був К. Климкович. Друкувався часопис кулішівкою – українським фонетичним правописом, який застосував П. Куліш наприкінці 1850-х рр. Принаймні, епістолярна спадщина свідчить, що вона просила свого небожа допомогти їй виписати цей часопис.

Зимку 1870 р. Є. Милорадович знову перебувала у Відні, а в січні 1871 р. повернулася до недужого чоловіка. Невідомо чи у Відні, чи Львові зустрівся з нею Юліян Григорович Лавровський – галицький народовський діяч, банкір. Він отримав від неї для розвитку українських товариств, зокрема львівської “Просвіти”, 200 гульденів.

Репресії в Російській імперії щодо українського руху примусили вітчизняних діячів звернути більшу увагу на Галичину, в якій умови політичного життя були вільнішими. А в Галичині вже зародилася думка заснувати культурну організацію, метою якої б стало поширення наукової книги.

З ініціативи Д. Пильчикова виникла ідея закласти у Львові товариство, яке б дбало про розвиток українського письменства, тобто випускало українські книжки, які потім можна було б поширювати на Східній Україні. Живучи в Одесі, Д. Пильчиков переконав Є. Милорадович пожертвувати кошти на таку важливу справу²⁸. Графиня охоче пристала до цієї ідеї і внесла 20 тис. австрійських срібних корон для заснування товариства (за іншими даними – 9 тисяч гульденів²⁹, 10 тисяч гульденів³⁰, 8 тис. руб.³¹), які відвіз до Львова Д. Пильчиков у 1873 р.

Спершу товариство хотіли назвати “Галицьке Наукове Товариство”. І саме Є. Милорадович зажадала, щоб воно носило ім’я найвидатнішого сина України Т. Шевченка. Статут організації, що її нарекли “Товариством імени Шевченка”, склали, за дорученням Єлизавети Іванівни, М. Драгоманов³² і Д. Пильчиков³³. Метою товариства, як проголошував пункт 1 статуту: “Вспомогати розвій

малоруської словесности, а для цього воно мало видавати своїм накладом книжки, часописи, літературні і наукові, піддержувати літературні і наукові видання, роздавати премії”³⁴.

Провідники організації купили друкарню й розгорнули широкомасштабну видавничу діяльність. Дня 11 грудня 1873 р. Галицьке намісництво затвердило статут Товариства ім. Шевченка у Львові, яке в листопаді 1892 р. група українських діячів реорганізувала в Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Особливою була роль Товариства у становленні загальнонаціональних часописів: щоденної газети “Діло” і двотижневика “Зоря”, а згодом – “Літературно-наукового Вістника” та головного серійного видання – “Записок НТШ”.

НТШ діяло за зразками чинних європейських академій та вже на початку ХХ ст. фактично виконувало функції Української Академії Наук, хоча офіційно такого статусу не мало³⁵. Таке становище воно здобуло завдяки залученню до роботи видатних українських науковців й талановитої молоді: всі вони з великим ентузіазмом та самовідданою працею в різних галузях науки, організації музеїв, гідно репрезентували українську науку на європейському рівні. Усі досягнення НТШ були немислимі без підтримки всієї української громади як Східної, так і Західної України.

Великий портрет фундаторки Є. Милорадович прикрашав зал урочистих засідань цієї неофіційної української Академії Наук. Були там також портрети О. Кониського і Д. Пильчикова. В рамках святкування 25-літнього ювілею своєї діяльності НТШ замовило в І. Труша три портрети своїх фундаторів – Є. Милорадович, Д. Пильчикова та М. Жученка. Вести перемовини з художником Відділ НТШ доручив І. Франкові, доброму приятелю І. Труша. Живописець радо погодився, адже ще раніше, в 1897 р., сам пропонував свої послуги. У листі до голови Товариства М. Грушевського, звертаючись за фінансовою допомогою для закінчення студій у Краківській школі образотворчих мистецтв, він писав: “За евентуальне уділення грошей був би Товар[иству] вдячний не тільки словом, але й намальованням чого відповідного для Товариства, що в кінці і без субвенції уважаю за свій обов’язок”³⁶.

Цей історичної ваги факт причетности полтавців до створення славнозвісного Товариства свідчить про взаємозв’язок національно-визвольного руху в східно- і західноукраїнських землях, бажання спільними зусиллями вирішувати справи щодо відродження української духовності. Участь підросійських українців у культурно-національному житті українців галицьких мала для останніх велике значення: вона підбадьорила їх, зміцнила літературні здобутки, вплинула на зміцнення демократичних течій серед галицького громадянства³⁷.

Є. Милорадович протягом усього життя активно займалася благодійництвом. Вона ніколи не шкодувала сил і коштів на громадські потреби. Сучасники свідчили, що жодного добродійного заходу в Полтаві не проводилося без активної участі пані Єлизавети.

У Полтаві Є. Милорадович називали “Гетьманшею”, причому не лише тому, що вона вела своє походження від гетьмана Івана Скоропадського (1708–1722 рр.). На Полтавщині завжди була сильною автономістична традиція. За Павла І носієм цієї традиції був граф Гудович, брат якого одружився з дочкою гетьмана Розумовського, а за Олександра І – малоросійський генерал-губернатор, князь М. Рєпнін, свояк Розумовських. Дядько Є. Милорадович Петро Скоропадський вирізнявся серед полтавського шляхетства своїми українофільськими позиціями.

Станові, родинні традиції, відродження українського руху, що Єлизавета Іванівна схильна була сприймати з романтичного боку – це справді могло збудити в графині призабуту традицію. Її настрої були відомі полтавцям і громадівцям. У переказах і пересудах вони набирали виразніших форм, часто відходячи від дійсності. Є. Милорадович приписували плани відновлення гетьманства і відокремлення України від Російської імперії. Поголоски щодо її уподобань стали відомі III відділові.

Чи справді Є. Милорадович прагнула відродити гетьманство, залишилось для нащадків таємницею. Хоча непрямі докази цього є. Зокрема, портрет генерал-губернатора О. Єрмолова, свідчення сучасників тощо. Звичайно, якщо в Є. Милорадович і були плани відродити гетьманство, то їх важко було пов’язувати з 78-річним генералом. Сама ж ідея відновити гетьманство в тогочасних умовах панування сильної імперської влади видається сміливою.

Згодом Єлизавета Іванівна готувала на гетьмана свого сина Григорія. За літописом роду Милорадовичів, він навчався в Одеській семінарії, мав чин колезького секретаря. Та син не виправдав материних сподівань: він був справжній шибайголова і несусвітній паливода.

Париж зі світськими принадами і розвагами був милішим Григорієві Львовичу, ніж мати, Батьківщина, її незалежність. Перебуваючи в Парижі як аташе при Російському посольстві, син протягом кількох років пускав за вітром великі статки Милорадовичів. Телеграма з вимогою 100 тис. франків переповнила чашу материнського терпіння. Від цього Єлизавета Іванівна злягла – душевна криза підірвала здоров’я. Масток більше, ніж у 50 тис. десятин, пішов на оплату синових боргів.

Як уже було зауважено, Г. Милорадович перебував на російській дипломатичній службі, а пізніше в 1880-х рр. став аташе при російському посольстві в Парижі. За версією О. Прицака, “згинув при большевиках”³⁸, а за словами відомого українського історика Д. Дорошенка, “умер при большевиках на станції Макошин, їдучи з Петербургу до Чернігова, до своєї сестри у перших, графині Ольги Кириловни Милорадович, вдові по бувшій чернігівським губерніяльним маршалку, відомім українським істориком, любителю української старовини, мови і літератури та власнику чудової української бібліотеки, гр. Григорію Олександровичу Милорадовичу”³⁹. Так і зазнала краху ідея Є. Милорадович відновити українське гетьманство.

Мрії Єлизавети Іванівни про відновлення гетьманства втілював у життя її небіж Павло – син брата Петра Скоропадського. Він обіймав цю посаду від 29 квітня до 14 грудня 1918 р. Саме Павло Скоропадський увійшов в історію як останній гетьман України.

Є. Милорадович померла раптово в Полтаві в ніч з 13 на 14 (27) лютого 1890 р. від серцевого нападу. Її смерть потрясла всю полтавську громаду. У часописі “Правда” за березень 1890 р. громадський діяч О. Хропаль так описав останні години її життя: “Спочила вона несподівано 14 лютого у ночі. У вечері сиділо в неї доволі і, певна річ, нікому й на думку не приходило, що ласкава і привітна господиня вітає їх в останнє. Ледве пороз’їздилися гості, Єлизавета Іванівна пішла спати; лігши, почувла себе недобре; швидше послали по лікарів; але за пів години її не було; лікарі застали труп! вмерла вона з параліча в серці. Єлизавета Іванівна була не старого ще віку, не було їй більш, як 54–56 рр.; жити б ще, та жити!”⁴⁰.

Похорон відбувся 17 лютого 1890 р. Велелюдна процесія, що супроводжувала її труну до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря – православного чоловічого монастиря (нині – жіночого), заснованого в 1650 р., свідчила про великий авторитет цієї громадської діячки серед полтавців. Є. Милорадович була похована поруч зі своїм чоловіком і дочкою Олександрою на монастирському цвинтарі. Напис на фрагменті біломармурового надгробка (42,5 49,5 см), вмурованому в пам’ятний знак, споруджений перед входом до обителі, свідчить: “Елизавета Ивановна Милорадович. Скончалась 13 февраля 1890 г.”⁴¹.

Отже, Є. Милорадович була постаттю неординарною, яскравою, багатогранною і харизматичною, своєю нестандартною поведінкою, волелюбністю, активністю відрізнялась від полтавського шляхетства другої половини XIX ст. Вона вміла об’єднати довкола себе небайдужих, мала чудові організаторські здібності, була щирою і сміливою. Є. Милорадович належала до тієї колишньої козацької старшини, яка була зрівняна в правах із російським дворянством і давно мала б забути своє коріння і вірно служити самодержавству. Однак, вона народилася і зростала в українській атмосфері, серед козацьких старожитностей, в ній текла кров гетьманів Івана Скоропадського і Данила Апостола. Забути це волелюбна і горда жінка не могла. Очевидно, ностальгія за втраченою владою і вплив її родини, любов до української землі, мови, культури, втрачених традицій, штовхали її виправляти ситуацію, відроджувати свободу. Є. Милорадович була чи не останнім представником української козацької старшини, яка ще не забула своє коріння і прагнула бути господарями на власній землі. Її голос звучав як протест. Хоча всі справи графині Єлизавети і спроби поліпшити становище українства виявилися невдалі, але наміри і приклад її сміливих планів і вчинків свідчив про невмирущість пригнобленого українства і його мови. Пані Милорадович була справді яскравим репрезентантом української аристократії, що пам’ятала і шанувала своє походження.

Ім'я Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович має бути золотими літерами вписане в історію Полтавщини й України. Переоцінити заснування нею Товариства ім. Шевченка у Львові, яке дослідники називають Української Академією Наук, важко. Вона проклала місток між східним і західним українством, чим сприяла соборності українських земель. Незважаючи на те, що українські землі були розділені між двома імперіями – Російською і Австро-Угорською, – мета в них була одна – бути господарями на рідній землі.

Громадський діяч О. Хропаль, довідавшись про смерть Єлизавети Іванівни, писав: “Нехай земля їй буде пером, а Україні-Руси пошли Боже більш таких добродійок з посеред українських богатирів; най би вони хоч таким чином, хоч потроху спокутували гріхи батьків проти народу”⁴².

A ROLE OF YELYZAVETA MILORADOVICH (1832-1890) IN UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS.

Iryna PETRENKO

Higher Educational Institution of Ukoopspilka
“Poltava University of Economics and Trade”,
Department of pedagogic, culture and history

In the article on the basis of the archived documents, epistolary heritage and scientific works is shown a vital way and social and political activity of well-known Ukrainian noblewoman, patron of art, public figure, one of founders of Shevchenko Society in Lviv, aunt of the last hetman of Ukraine Pavlo Skoropadsky Yelyzaveta Skoropadska-Miloradovich (1832–1890).

Keywords: Yelyzaveta Miloradovich, social, political and national motion, Poltava fellowship, Shevchenko Society, in Lviv, public activity.

¹ Козуля О. Жінки в історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1993. – С. 82.

² Ротач П. “Спасибі, мамо, спасибі навіки!” // Демократична Полтавщина. – 1993. – 16 березня. – С. 2.

³ Половнікова С. Волелюбна пані Милорадович / С. Половнікова // Жінка. – 2006. – № 1. – С. 14.

⁴ Філіпович В. Життєвий шлях та культурно-просвітницька діяльність Єлизавети Милорадович / В. Філіпович // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Полтава, 2010. – Вип. 1. – С. 131–136.

⁵ Демиденко Т. Єлизавета Милорадович у просвітницькій діяльності полтавської інтелігенції (50–60-ті роки XIX ст.) / Т. Демиденко // Слов'янський збірник. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – Випуск 5. – С. 57–64.

⁶ Семергей Н. Освітня діяльність полтавських “громадівців” / Н. Семергей // Рідний край. – 2001. – № 1. – С. 99–102.

⁷ Плутанина з датою народження пояснюється тим, що народилася Є. Милорадович на зламі років. Найвірогіднішим джерелом з цього приводу видається: Модзалевский В. Л. Малоросійський родословник. – К.: Типо-Литографія “С. В. Кульженко”, 1912. – Т. 3 (Л-О). – С. 534. У роботі зазначено дві дати 31 грудня 1831 року і 1 січня 1832 року.

⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 1963, арк. 13; *Прицак О.* Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія) // Режим доступу: <http://rc.org.ua/lipinsky/almanah/almanah-ua2.html>

⁹ *Д-ко Д.* Єлизавета Іванівна з Скоропадських Милорадович // Хліборобська Україна. – 1924–1925. – Кн. 5. – С. 284; *К.* Єлизавета Іванівна Милорадовичка // Зоря. – 1894. – № 3. – С. 70.

¹⁰ *Борисенко В.* Україна освітня : історія, персоналії, поступ. – К., 2007. – С. 559.

¹¹ Сказания о роде дворян и графов Милорадовичей. – С.Пб. : Печатня В. И. Головина, 1873. – С.152; *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. – К. : Типо-Литография “С.В.Кульженко”, 1912. – Т. 3 (Л-О). – С. 534.

¹² *Д-ко Д.* Єлизавета Іванівна з Скоропадських Милорадович // Хліборобська Україна. – 1924–1925. – Кн. 5. – С. 284; *Хропаль.* С Полтави 15 (27) марця р. 1890 (Похорон Єлизавети Іванівни Милорадовички) // Правда. – 1890. – № 4. – С. 57; *К.* Єлизавета Іванівна Милорадовичка // Зоря. – 1894. – № 3. – С. 70.

¹³ *Ротач П.* “Спасибі, мамо, спасибі навіки!” // Демократична Полтавщина. – 1993. – 16 березня. – С. 2.

¹⁴ *Вахнянин А.* Спомини з життя. – Львів : 3 печатної В. А. Шийковського, 1908. – С. 95.

¹⁵ “До тебе прихильна, дарма, що кавалергард”: Листи Є. І. Милорадович до Г. О. Ми-лорадовича (186–1865) / упорядник С. О. Половнікова; Відповідальний редактор О. Б. Ко-валенко. – Чернігів Чернігівські обереги, Сіверянська думка, 2002. – С. 32.

¹⁶ Лист Д. І. Дорошенка до В. К. Липинського від 15 березня 1924 року // Липинський В. Твори, архів, студії. Листи Дмитра Дорошенка до В’ячеслава Липинського. – Філадель-фія, Пенсільванія, 1973. – Т. 6 / Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib476-Lypynskiy-LystuvanniaZDoroshenkom.djvu>. – С.74.

¹⁷ Лист Д. І. Дорошенка до В. К. Липинського від 18 лютого 1925 року // Липинський В. Твори, архів, студії. Листи Дмитра Дорошенка до В’ячеслава Липинського. – Фі-ла-дельфія, Пенсільванія, 1973. – Т. 6 / Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib476-Lypynskiy-LystuvanniaZDoroshenkom.djvu>. – С. 74.

¹⁸ Цит. за: *Косачевская Е. М.* Н. А. Маркевичи (1804–1860). – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1987. – С. 232.

¹⁹ Там само. – С. 53.

²⁰ Там само. – С. 57.

²¹ Там само. – С. 69.

²² *Гніп М.* Громадський рух 1860 рр. Полтавська громада. – Х. : Держ. в-во України, 1930. – Кн. I. – С. 7.

²³ *К.* Єлизавета Іванівна Милорадовичка // Зоря. – 1894. – № 3. – С.70.

²⁴ *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х років у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 162–163.

²⁵ *Граховецкий Д.* Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860–1962) // Україна. – 1928. – Кн. IV. – С. 56.

²⁶ *Переходовец О.* З Полтави // Основа. – 1862. – Лютий – С. 52.

²⁷ Там само. – С. 70.

²⁸ *Кониський О.* Дмитро Пильчиков // Зоря. – 1894. – № 4. – С. 93.

²⁹ *Руда С.* Участь жінок у роботі наукових товариств України // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 4–5 листопада 1995 р. – Дніпропетровськ: ЗАТ видавництво “Поліграфіст”, 1996. – С.15; Листування Михайла Грушевського / ред. Л. Винар, упоряд. Г. Бурлака, Н. Лисенко. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто : УТТ, 2006. – Т. 3. – С. 80; *Грушевський М.* Наукове товариство імені Шевченка // Літературно-науковий вісник. – 1900. – № 3. – С.184.

³⁰ *Смоляр Л.* Участь жіноцтва в діяльності громад // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 79.

³¹ *Геник С.* 150 видатних українок. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 184.

³² Д. І. Дорошенко в листі до В. К. Липинського від 31 березня 1925 року назвав автором статуту товариства лише М. П. Драгоманова // Липинський В. Твори, архів, студії. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсільванія, 1973. – Т. 6 / Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib476-Lypynskyi-LystuvanniaZDoroshenkom.djvu> – С. 141.

³³ Драгоманов М. Переписка / Зібрав і зладив М. Павлик. – Л. : Українсько-руська ви-давничча спілка, 1901. – Т. 1. – С. 181.

³⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в роках 1860–1873 // Україна. – 1928. – № 2. – С. 39.

³⁵ Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 5.

³⁶ Гордієнко Б. Листи художника Івана Труша // Архіви України. – 1966. – № 2. – С. 65.

³⁷ Дорошенко Д. І. Нариси історії України. – Львів: Світ, 1991. – С. 536.

³⁸ Прицак О. Рід Скоропадських // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К.: Академпрес, 1993. – С. 191, 196.

³⁹ Дорошенко Д. Єлисавета Скоропадська-Милорадович / Україна. 1918. Гетьманат / Упор. М. Новицький. – К.: Український літопис, 2003. – С. 108.

⁴⁰ Хропаль. С Полтави 15 (27) марця р. 1890 (Похорон Єлисавети Іванівни Милорадовички) // Правда. – 1890. – № 4. – С. 57.

⁴¹ Саприкіна Л. До проблеми створення довідника “Полтавський некрополь” // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства. – 2002. – Т. 9. – С. 412.

⁴² Хропаль. С Полтави 15 (27) марця р. 1890 (Похорон Єлисавети Іванівни Милорадовички) // Правда. – 1890. – № 4. – С. 58.